ВОКАЛ АТҚАРЫЎШЫЛЫҒЫНДА ДЕМ АЛЫЎ ҲӘМ ДАЎЫС ТЕХНИКАСЫН РАЎАЖЛАНДЫРЫЎ УСЫЛЛАРЫ

Жаныл Қуламбетова – *доцент*
kulambetovazanyl@gmail.com
Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер ҳәм мәденият институты Нөкис филиалы

СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ ДЫХАНИЯ И ВОКАЛЬНОЙ ТЕХНИКИ В ВОКАЛЬНОМ ИСПОЛНЕНИИ

Жанил Куламбетова – *доцент*
Нукусский филиал Государственного института искусств и культуры Узбекистана

METHODS OF DEVELOPING BREATHING AND VOCAL TECHNIQUE IN VOCAL PERFORMANCE

Janil Qulambetova – *Associate Professor*
Nukus branch of the Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Таяныш сөзлер: вокал, фонациялық дем, даўыс аппараты, дем таянышы, резонанс, артикуляция, дикция, диапазон, вокал педагогикасы.

Резюме. Мақалада вокал атқарыўшылығындағы дем алыў ҳәм даўыс пайда етиў техникасының теориялық-педагогикалық тийкарлары талланады. Қосықшының дем алыў аппараты, фонациялық демниң өзгешеликлери, дем менен сести үйлестириў, резонаторлардан пайдаланыў, артикуляция ҳәм диапазонды қәўипсиз раўажландырыў мәселелери көрип шығылады. Сондай-ақ, вокал сабақларында қолланыўға болатуғын басқышлы шынығыўлар системасы, студентлерде ушырасатуғын тийкарғы техникалық қәтелер ҳәм оларды сапластырыў жоллары усынылады. Даўыс техникасын раўажландырыў тек күшли сес пайда етиў емес, ал еркин дем, тәбийғый тембр, анық дикция ҳәм көркем интерпретацияның өз ара бирлигин қәлиплестириў екенлиги тийкарланады.

Ключевые слова: вокал, фонетическое дыхание, голосовой аппарат, дыхательная опора, резонанс, артикуляция, дикция, диапазон, вокальная педагогика.

Резюме. В статье анализируются теоретико-педагогические основы техники дыхания и звукообразования в вокальном исполнении. Будут рассмотрены вопросы дыхательного аппарата певца, особенности фонационного дыхания, гармонизации дыхания и голоса, использования резонаторов, а также безопасного развития артикуляции и диапазона. Также предлагается поэтапная система упражнений, которые можно использовать на уроках вокала, основные технические ошибки, встречающиеся у студентов, и способы их устранения. Развитие вокальной техники основано не только на создании мощного звука, но и на формировании взаимосвязи свободного дыхания, естественного тембра, четкой дикции и художественной интерпретации.

Keywords: vocals, phonation breathing, vocal apparatus, breath support, resonance, articulation, diction, range, vocal pedagogy.

Summary. The article analyzes the theoretical and pedagogical foundations of breathing and sound production techniques in vocal performance. The singer's breathing apparatus, the characteristics of phonetic breathing, the harmonization of breath and sound, the use of resonators, and the safe development of articulation and range will be discussed. Also, a system of step-by-step exercises that can be used in vocal lessons, the main technical errors encountered by students, and ways to eliminate them are presented. The development of vocal technique is based not only on producing powerful sounds but also on forming a unity of free breath, natural timbre, precise diction, and artistic interpretation.

Кирисиў. Вокал өнери адамның физиологиялық мүмкиншиликлери менен көркем ойлаўын бирлестиретуғын қурамалы атқарыўшылық тараў болып табылады. Қосық айтыў барысында дем алыў, даўыс қатламларының тербелиси, резонаторлардың хызмети, артикуляциялық ағзалардың ҳәрекети ҳәм еситиў арқалы өзин-өзи қадағалаў бир пүтин системада әмелге асады. Усы системаның бир буўыны дурыс ислемесе, сестиң сапасы төменлейди, интонация турақсызланады, сөз анықлығы жойтылады ямаса даўыс аппаратына артықша күш түседи. Сонлықтан вокал оқытыўда дем алыў ҳәм даўыс техникасын бөлек көнликпелер жыйындысы сыпатында емес, өз ара байланыслы психофизиологиялық ҳәм көркем процесс ретинде үйретиў зәрүр.

Күнделикли дем алыў менен қосық айтыўдағы демниң мақсети бирдей емес.

Тыныш жағдайда организм газ алмасыўын тәмийинлеў ушын дем автомат түрде алынады. Ал, вокалда дем алдын ала режелестириледи, музыкалық фразаның узынлығы, динамикасы, темпи ҳәм тексттиң мәниси менен басқарылады. Қосықшы демди тез ҳәм шаўқымсыз алып, оны фонация барысында үнемли жумсаўы керек. Бул көнликпе тәбийғый түрде бирден пайда болмайды; ол системалы педагогикалық жумыс, дурыс сезиниў ҳәм қайта-қайта бақлаў арқалы қәлиплеседи.

Изертлеўдиң мақсети – вокал атқарыўшылығында дем алыў ҳәм даўыс техникасын раўажландырыўдың тийимли усылларын илимий-педагогикалық жақтан улыўмаластырыў, сабақта қолланыўға болатын басқышлы шынығыўларды көрсетип бериў ҳәм даўыс саўлығын сақлаўдың әҳмийетин ашыў. Мақалада теориялық таллаў, салыстырыў, педагогикалық бақлаў ҳәм әмелий вокал шынығыўларын системаластырыў усылларынан пайдаланылды.

Вокал оқытыўшысы студентке анатомиялық түсиниклерди қорқынышлы ямаса қурамалы терминлер менен емес, анық дене сезимлери арқалы түсиндириўи керек. Мысалы, «гүлди ийискегендей шаўқымсыз дем алыў», «сести демниң үстинде алып барыў» сыяқлы образлы көрсетпелер пайдалы.

Даўыс өкпеден шыққан ҳаўаның көмейдеги даўыс қатламларын тербелтиўи нәтийжесинде пайда болады. Бирақ бастапқы сес ҳәлсиз ҳәм тембрлик жақтан жарлы болады. Ол жутқыншақ, аўыз ҳәм мурын бослықларында резонанс арқалы байыйды. Жақтың еркин ашылыўы, тил түбиниң қысылмаўы, жумсақ таңлайдың белсендилиги ҳәм көмейдиң тәбийғый ҳалаты тембрдиң толық шығыўына жәрдем береди.

Даўыс регистрлери менен жумыс ислегенде көкирек ҳәм бас резонансының қарама-қарсылығы емес, олардың аралас координациясы баслы орын тутады. Төмен ноталарда сести шамадан тыс «аўырлатыў» жоқары диапазонға өтиўди қыйынластырады. Жоқары ноталарды күш пенен алыў болса көмейди қысады. Сонлықтан өтпели ноталарда динамиканы ўақытша жеңиллестириў, даўыслы сеслердиң формасын майда өзгертиў ҳәм дем ағысын турақлы сақлаў пайдалы. Диапазонды раўажландырыў шетки ноталарды қайта-қайта күш пенен айтыў есабынан емес, орта регистрдеги еркин координацияны бирте-бирте кеңейтиў арқалы әмелге асырылады.

Сестиң жақсы қойылыўы оның бәлентлиги менен ғана өлшенбейди. Сапалы вокаллық сес тембрлик толықлық, интонациялық тазалық, регистрлердиң тегислиги, сөздиң түсиниклилиги ҳәм динамикалық ийкемлилик пенен белгиленеди. Қосықшы пиано динамикасында да сестиң өзегин жоғалтпаўы, форте айтқанда болса бақырыўға өтпеўи керек. Бул ушын еситиў қадағалаўы дене сезими менен бирге раўажландырылыўы лазым. Сабақты аудиоға жазып, студент пенен бирге тыңлаў оның өз сесин сырттан баҳалаўына ҳәм қәтелерди саналы аңлаўына мүмкиншилик береди.

Вокаллық шынығыўлар белгили бир избе-изликте алып барылса, олардың педагогикалық нәтийжелилиги артады. Биринши басқышта денени еркинлестириў ҳәм дурыс турыў ҳалаты қәлиплестириледи. Аяқлар тәбийғый аралықта, дизелер қысылмаған, омыртқа созылған, ийинлер бос болыўы керек. Бас пенен мойынның артықша алға созылыўы ямаса артқа қайырылыўы көмей хызметине керис тәсир етеди. Қысқа дене шынығыўлары, ийин ҳәм мойынды босатыў, жақты жумсақ қозғалттырыў сабақтың пайдалы басламасы болады.

Екинши басқышта сес қоспай дем алыў шынығыўлары орынланады. Төрт есапта шаўқымсыз дем алып, қысқа ўақыт тең салмақты сақлап, сегиз ямаса он еки есапта «с» сесине дем шығарыўға болады. Бунда мақсет рекорд орнатыў емес, ҳаўа ағысының тегислигин сезиў. Кейин «ф», «ш», «в», «з» сеслери арқалы демниң қарсылығы өзгертилип, дем шығарыў булшық етлериниң ийкемлилиги раўажландырылады. Бас айланыўы ямаса қолайсызлық сезилсе, шынығыў тоқтатылып, тәбийғый дем алыў қәлпине келтирилиўи керек.

Үшинши басқышта дем фонация менен бирлестириледи. Еркин орта тонда «м», «н», «ң» үнлес сеслеринен баслап, оларды даўыслы сеслерге жалғаў қолайлы: «м–а», «м–о», «н–е». Жумылған ерин менен жеңил ыңылдаў резонанстық сезимди оятады, бирақ сести мурынға қысып жибериўге болмайды. Бес басқышлы гамма, терция ҳәм қысқа арпеджиолар орта диапазонда, орташа динамикада орынланады. Ҳәр бир шынығыўда демниң теңлиги, сестиң еркинлиги ҳәм интонация бирдей қадағаланады.

Төртинши басқышта артикуляция ҳәм дикция қосылады. Даўыслы сеслер тембрди алып жүрсе, даўыссызлар сөздиң анықлығын тәмийинлейди. «Ма–ме–ми–мо–му», «бра–

бре–бри–бро–бру», «да–де–ди–до–ду» сыяқлы буўынларды ҳәр түрли темпте айтыў ерин, тил ҳәм жақтың координациясын күшейтеди. Дикция үстинде жумыс ислегенде сөзди шайнап айтыўға да, даўыссызларды шамадан тыс қатты соғыўға да жол қойылмайды. Артикуляция музыкалық линияны үзбеўи, ал тексттиң мәниси тыңлаўшыға анық жетип барыўы керек.

Бесинши басқышта алынған көнликпелер көркем шығармаға көшириўледи. Шығарма текстиниң тыныс белгилери, мәнилик бөлимлери ҳәм музыкалық фразалары алдын ала талланады. Дем орынлары тек нота аралығындағы бослыққа емес, сөз мазмунына сай белгиленеди. Узын фраза қысқа бөлимлерге бөлинип шынығылады, соң олар бир демде пүтинленеди. Динамикалық өсиўде ҳаўаны бирден көп жумсамаў, фразаның шыңына қарай дем энергиясын сақлаў үйретиледи. Усылайша техникалық көнликпе көркем мақсетке бойсынады.

Жас қосықшыларда ең көп ушырасатуғын қәтелердиң бири – дем алғанда ийинлерди көтерип, көкиректиң жоқарғы бөлимин ғана кеңейтиў. Бул жағдайда дем қоры аз болып, мойын булшық етлери қысылыўы мүмкин. Қәтени сапластырыў ушын студент арқасы менен жатып дем алыў сезимин бақлаўы, кейин сол төменги кеңейиўди турған ҳалда сақлаўы мүмкин. Екинши қәте – фраза басында демди бирден шығарып жибериў. Буны «с» сесиндеги тегис дем, төмен динамикадағы легато ҳәм қысқа фразаларды бир демде айтыў арқалы дүзетиўге болады.

Үшинши қәте – жоқары нотаны аларда ийекти көтериў, аўызды шамадан тыс керип, сести күш пенен ийтериў. Төртинши қәте – көмейди жасалма түрде төмен услаў ямаса керисинше сести өте ашық айтыў.

Педагогикалық талап студенттиң жасы, даўыс түри, таярлық дәрежеси ҳәм денсаўлық жағдайына сай болыўы керек. Даўыстың тез шаршаўы, қарлығыў, аўырыў ямаса диапазонның кескин қысқарыўы техникалық қәтениң белгиси болыўы мүмкин. Бундай жағдайда күшли шынығыўды даўам еттириўге болмайды. Дем алыў жолларының кеселликлери, узаққа созылған қарлығыў ямаса сес жоғалыўы байқалса, оториноларинголог ямаса фониатр кеңеси қажет. Вокал педагоги медициналық диагноз қоймайды, бирақ даўыс гигиенасын түсиндириўи ҳәм қәўипли белгилерге итибар бериўи тийис.

Даўыс техникасының турақлы раўажланыўы күнделикли режимге де байланыслы. Жетерли уйқы, организмниң суў балансын сақлаў, бөлмениң ҳаўасын шамадан тыс қурғатып жибермеў, суўықта даўысты зорықтырмаў ҳәм узақ ўақыт бақырып сөйлемеў әҳмийетли. Сапалы он бес-жигирма минутлық саналы шынығыў гейде қадағалаўсыз узақ айтыўдан пайдалырақ.

Жуўмақ. Вокал атқарыўшылығында дем алыў ҳәм даўыс техникасы бир-биринен ажыралмайтуғын бир пүтин процесс. Төменги қабырға-диафрагмалық дем, ҳаўа ағысын үнемли басқарыў, көмейдиң еркинлиги, резонаторлардың тең жумыс ислеўи ҳәм анық артикуляция сапалы сестиң тийкарын қурайды. Бул элементлер механикалық қайталаў менен емес, саналы сезиниў, еситиў қадағалаўы ҳәм көркем ўазыйпа менен байланыста раўажландырылады.

Тийимли вокал сабағы денени еркинлестириўден басланып, дем шынығыўлары, жеңил фонация, резонанс, артикуляция ҳәм шығарма үстинде жумыс ислеў басқышларына өтеди. Педагог ҳәр бир студенттиң жеке даўыс өзгешелигин есапқа алып, диапазонды асығыс кеңейтпеўи, техникалық қәтелерди ерте анықлаўы ҳәм даўыс гигиенасына турақлы итибар бериўи керек. Сонда вокал техникасы әншиниң даўысын ғана күшейтип қоймай, оның музыкалық ойлаўын, текстти сезиниўин ҳәм сахналық еркинлигин де раўажландырады.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Appelman D. R. The Science of Vocal Pedagogy: Theory and Application. Bloomington: Indiana University Press, 1967.

2. McCoy S. Your Voice: An Inside View. 3rd ed. Delaware, Ohio: Inside View Press, 2019.

3. Miller R. The Structure of Singing: System and Art in Vocal Technique. New York: Schirmer Books, 1986.

4. Sundberg J. The Science of the Singing Voice. DeKalb: Northern Illinois University Press, 1987.

5. Titze I. R. Principles of Voice Production. Iowa City: National Center for Voice and Speech, 2000.

6. Ware C. Basics of Vocal Pedagogy: The Foundations and Process of Singing. Boston: McGraw-Hill, 1998.